

Renata Świrgoń-Skok
Uniwersytet Rzeszowski
ORCID: 0000-0003-2635-6462
rskok@univ.rzeszow.pl

Wpływ wojen na rzymskie ustawodawstwo odnośnie do *vicesima hereditatis* i *caducum*

STRESZCZENIE

W artykule odniesiono się do zagadnień związanych z *vicesima hereditatis* i *caducum*, za pomocą których rzymski prawodawca szukał środków finansowych na prowadzenie wojen. Ekspansja terytorialna Rzymu, prowadzone wojny, a zwłaszcza potrzeba gromadzenia funduszy na ich finansowanie wpływały nie tylko na normy prawa publicznego, lecz także na poszczególne unormowania rzymskiego prawa prywatnego, w tym na te z pogranicza prawa podatkowego i spadkowego.

Słowa kluczowe: *vicesima hereditatis*; *caducum*; prawo rzymskie

I.

Wojny towarzyszyły Rzymianom od początków państwowości. W okresie Rzymu królewskiego do walk dochodziło rzadko i miały one raczej charakter lokalny. Sytuacja ta zmieniła się po wprowadzeniu republiki. Był to początek ekspansywnej polityki Rzymian, która trwała przez cały okres Cesarstwa. W tym czasie prowadzono bardzo dużo wojen, jednocześnie wybuchały wewnętrzne powstania, które wprowadzały zamęt w strukturze państwa rzymskiego.

Wraz z rozszerzaniem się panowania Rzymu pojawiły się czynniki ułatwiające kontrolę nad całym państwem i prowadzeniem walk. Został rozbudowany system dróg, ponadto budowano bazy wojskowe dla kolejnych wypraw, które stawały się fortecami, koloniami, załóżkami miast italskich i prowincjami. Także w sferze prawodawstwa zostało wydanych wiele aktów prawnych regulujących kwestie szczegółowe, i to nie tylko te z zakresu prawa publicznego, lecz także z zakresu prawa prywatnego. Między innymi w zachowanym materiale źródłowym odnoszącym się do prawa spadkowego można odnaleźć regulacje, których powstanie miało związek z toczącymi się walkami albo raczej z szukaniem środków finansowych potrzebnych na prowadzenie wypraw wojennych.

W niniejszym opracowaniu opisano, jak ekspansja terytorialna Rzymu, prowadzone wojny, a zwłaszcza potrzeba gromadzenia funduszy na ich finansowanie, wpływały na poszczególne unormowania rzymskiego prawa prywatnego z pogranicza prawa podatkowego i prawa spadkowego. Przedmiotem artykułu są zagadnienia związane z *vicesima hereditatis* i *caducum*, za pomocą których rzymski prawodawca szukał środków finansowych na prowadzenie wojen. W ten sposób państwo rzymskie, począwszy od Oktawiana Augusta, zyskiwało udział w dziedziczeniu po każdej osobie albo za pośrednictwem spadkobierców w postaci podatku, albo bezpośrednio przez przyjęcie spadku.

II.

Najbardziej widocznym wpływem działań wojennych na rzymski system podatkowy, ale również na system spadkowy jest wprowadzenie podatku spadkowego, za pomocą którego chciano pozyskać fundusze na trwające wojny. W starożytnym Rzymie pomysł obłożenia podatkiem dziedziczenia pojawił się stosunkowo późno, bo dopiero w republice. Prawdopodobnie miał go po raz pierwszy wprowadzić edykt Oktawiana i Antoniusza z 40 r. p.n.e.:

App., BC 5,8,67: *Ῥωμαίους δ' ὁ λιμὸς ἐπίεζεν, οὔτε τῶν ἐφόων ἐμπόρων ἐπιπλέοντων δέει Πομπηίου καὶ Σικελίας, οὔτε τῶν ἐκ δῦσεως διὰ Σαρδῶν καὶ Κύρνον ἔχουμένας ὑπὸ τῶν Πομπηίου, οὔτ' ἐκ τῆς περαιίας Λιβύης διὰ τοὺς αὐτοὺς ἐκατέρωθεν ναυκρατοῦντας. ἐπέτιμητο δὴ πάντα, καὶ τῶνδε τὴν αἰτίαν ἐς τὴν ἔριν τῶν ἡγεμόνων ἀναφέροντες ἐβλασφήμουν αὐτοὺς καὶ ἐς διαλύσεις πρὸς Πομπηίον ἐπέσπερχον. οὐκ ἐνδιδόντος δὲ τοῦ Καίσαρος οὐδ' ὡς, ὁ Ἀντώνιος αὐτὸν ἠξίου ταχύνειν γε τὸν πόλεμον διὰ τὴν ἀπορίαν. χρημάτων δ' ἐς αὐτὸν οὐκ ὄντων προυτέθη διάγραμμα, εἰσφέρειν ἐπὶ μὲν τοῖς θεράπουσι τοὺς κεκτημένους ὑπὲρ ἐκάστου τὸ ἥμισυ τῶν πέντε καὶ εἴκοσι δραχμῶν ὠρισμένων ἐς τὸν πόλεμον τὸν Κασσίου τε καὶ Βρούτου, ἐσφέρειν δὲ καὶ μοῖραν τοὺς ἐκ διαθήκης τι καρπούμενους. τοῦτο τὸ γράμμα σὺν ὀρμῇ μανιώδει καθεῖλεν ὁ δῆμος ἀγανακτῶν, εἰ τὰ κοινὰ ταμεία κεκενωκότες καὶ τὰ ἔθνη σεσυληκότες καὶ τὴν Ἰταλίαν αὐτὴν ἐσφοραῖς καὶ τέλεσι καὶ δημεύσεσι καταβαρήσαντες οὐκ ἐς πολέμους οὐδ' ἐς ἐπίκτητον ἀρχὴν, ἀλλ' ἐς ἰδίους ἐχθροὺς ὑπὲρ οἰκείας δυναστείας, ὑπὲρ ἧς δὴ καὶ προγραφὰς καὶ σφαγὰς καὶ λιμὸν ἐκ τῶνδε πανώδυνον γεγονέναι, ἔτι καὶ τὰ λοιπὰ περιδύοιεν αὐτοὺς. συνιστάμενοί τε ἐβόων καὶ τοὺς οὐ συνισταμένους ἐβαλλον καὶ ἠπειλοῦν διαρπάσειν αὐτῶν τὰς οἰκίας καὶ καταπρήσειν¹.*

Według przekazu Appiana z Aleksandrii² obowiązkiem było uiszczenie podatku jako części tego, co otrzymało się w testamencie, czyli spadków dziedziczonych testamentowo oraz zapisów. Przypuszczalnie w ten sposób Oktawian i Antoniusz chcieli pozyskać fundusze na trwającą wojnę domową z Brutusem i Kasjuszem. Ten jednorazowy podatek miał zapewne służyć zakończeniu wojny peruzyskiej, z tym że dokładna data jego wprowadzenia budzi w literaturze przedmiotu pewne spory³, choć kontekst jego uchwalenia w nawiązaniu do prowadzonych wojen wydaje się aktualny. Ponadto Oktawian i Antoniusz, wprowadzając w 40 r. p.n.e. opodatkowanie spadków i legatów, chcieli przy wykorzystaniu rosnącego znaczenia dziedziczenia testamentowego zdobyć fundusze wojenne. Co więcej, w tym samym roku została uchwalona *Lex Falcidia*⁴, zachęcająca dziedziców testamentowych do przyjmowania spadków nawet nadmiernie obciążonych zapisami. Logiczne zatem wydaje się, że obłożenie spadków i zapisów podatkiem miało przynieść wymierny wpływ funduszy do skarbcza. Opi-

¹ Appian. *The Civil Wars*, ed. L. Mendelssohn, Leipzig 1879.

² Tłumaczenia dzieł Appiana na języki nowożytnie: Appian z Aleksandrii, *Historia rzymska*, t. 2, przeł. L. Piotrowicz, Warszawa 1957; Appien, *Histoire romaine livre VII. Le livre la Hannibal*, texte établi et traduit par D. Gaillard, Paris 1998; Appien, *Histoire romaine livre XI. Le livre syriaque*, texte établi et traduit par P. Goukowsky, Paris 2007; Appian z Aleksandrii, *Historia rzymska. Księgi I–XII*, przeł. L. Piotrowicz, Wrocław 1957; Appian z Aleksandrii, *Historia rzymska*, przeł. L. Piotrowicz, t. 1–3, Wrocław 2004.

³ Szerzej zob. A. Ziółkowski, *Historia powszechna. Starożytność*, Warszawa 2012, s. 7.

⁴ Na temat uchwały zgromadzenia plebejskiego z 40 r. p.n.e. zob. H. Ankum, *La femme mariée et la loi Falcidia*, « Labeo » 1984, vol. 30, s. 28 i n.; F. Bonifacio, *In tema di lex Falcidia*, "IURA" 1952, t. 3, s. 229 i n.; G. Franciosi, *Lex Falcidia, SC Pegasianum e disposizioni a scopo di culto*, [w:] *Studi Donatuti*, t. 1, Milano 1973, s. 401 i n.; V. Mannino, *Cervidio Scevola e l'applicazione della Falcidia ai legati fra loro connessi*, "BIDR" 1981, t. 84, s. 125 i n.; P. De La Rosa Diaz, *Algunos aspectos de la lex Falcidia*, [w:] *Estudios en homenaje al Prof. F. Hernandez-Tejero*, t. 2, Madrid 1994, s. 111 i n.; P. Stein, *Lex Falcidia*, „Ateneum” 1987, Vol. 65, s. 453 i n.; F. Schwarz, *Die Rechtswirkungen der lex Falcidia*, „ZSS” 1943, Bd. 63(1), DOI: <https://doi.org/10.7767/zrgra.1943.63.1.314>, s. 225 i n.; *idem*, *War die lex Falcidia eine lex perfecta*, „SDHI” 1951, Bd. 17, s. 225 i n.; A. Wacke, *Die Rechtswirkungen der lex Falcidia*, [w:] *Studien Kaser*, Berlin 1973, s. 209 i n.; U. Wesel, *Über den Zusammenhang der lex Furia, Voconia und Falcidia*, „ZSS” 1964, Bd. 81(1), DOI: <https://doi.org/10.7767/zrgra.1964.81.1.308>, s. 308 i n.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

sywane przez Appiana niezadowolenie społeczne było żywą reakcją społeczeństwa rzymskiego na fakt sięgania przez państwo do majątku spadkowego. Wydaje się, że do końca republiki podatek spadkowy był rozwiązaniem wyjątkowym, pojawiającym się sporadycznie ze względu na potrzeby finansowe związane z prowadzeniem walk.

Pomysł obłożenia podatkiem dziedziczenia powrócił kilkadziesiąt lat później, kiedy za konsulatu Emiliusza Lepidusa i Lucjusza Arruntiusa udało się Oktawianowi Augustowi skutecznie wprowadzić podatek od spadków i zapisów (*vicesima hereditatum*)⁵. Podatek został nałożony przez Augusta na obywateli rzymskich w ramach zrównywania zobowiązań fiskalnych pomiędzy obywatelami rzymskimi a mieszkańcami prowincji w 5 r. n.e. w drodze *lex Julia de vicesima hereditatum*⁶. August, ustanawiając podatek spadkowy, prawdopodobnie korzystał z już istniejącego wzorca, jakim był podatek od spadków płacony w ptolemejskim Egipcie, a także bazował na rzymskim podatku od wyzwoleń (*vicesima libertatis*)⁷ oraz cłach (*portorium*)⁸. Ponadto wprowadzenie takiego podatku August argumentował tym, że był to pomysł Juliusza Cezara przekazany w jego wspomnieniach:

D. 1,2,2,44 (*Pomponius libro S. enchiridii*): [...] *is fuit caesari familiarissimus et libros de iure civili plurimos et qui omnem partem operis fundarent reliquit. nam de legibus vicesimae primus conscribit [...]*.

⁵ Na temat podatku od spadków i zapisów pisali m.in.: R. Cagnat, *Vicesima hereditatum*, [w:] *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, éd. Ch. Daremberg, E. Saglio (DS), vol. 5, s. 826 i n.; J. Klinkowski, *Nowotestamentalny obraz celników na tle systemu finansowego Judei i imperium rzymskiego*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2007, nr 2, s. 59; M. Kuryłowicz, *Vicesima hereditatum. Z historii podatku od spadków*, [w:] *W kręgu prawa podatkowego i finansów publicznych. Księga dedykowana Prof. C. Kosikowskiemu w 40-lecie pracy naukowej*, red. H. Dzwonkowski, Lublin 2005, s. 217 i n.; R. Świrgoń-Skok, *Organizacja służb skarbowych w sprawach podatku od spadków w państwie rzymskim*, „Studia Prawnoustrojowe” 2010, nr 12, s. 243–253; G. Rotondi, *Leges publicae populi Romani. Elenco cronologico con una introduzione sull'attività legislativa dei comizi romani*, Milano 1912; G.I. Luzzato, *Vicesima hereditatum et manumissionum*, [w:] *Novissimo Digesto Italiano*, t. 20, Torino 1975, s. 809 i n.; L. Rodriguez Alvarez, *Notas en torno a la lex Julia de vicesima hereditatum*, <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2035536.pdf> [dostęp: 10.10.2019]; G. Wesener, *Vicesima hereditatum*, [w:] *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Bd. 8A, Stuttgart 1958, s. 2471 i n.; M. Vigié, *Etudes sur les impôts indirects. Vicesima libertatis. Vicesima hereditatis*, Paris 1883; Ch. Poisnel, *Recherches sur l'abolition de la vicesima hereditatum*, « Mélanges d'archéologie et d'histoire » 1883, vol. 3, DOI: <https://doi.org/10.3406/mefr.1883.6445>, s. 312–327; K.R. Bradley, *The vicesima hereditas. Its History and Significance*, „Klio” 1984, Vol. 66(66), DOI: <https://doi.org/10.1524/klio.1984.66.66.175>, s. 175–182; S. Günther, *Die Einführung der römischen Erbschaftssteuer (vicesima hereditatum)*, „Münstersche Beiträge zur Antiken Handelsgeschichte“ 2005, Bd. 24(1), s. 1–30.

⁶ Tekst tej ustawy nie zachował się do czasów współczesnych, dostosne są jedynie komentarze do niej autorstwa Macera (D. 2,15,13; D. 11,7,37; D. 28,1,7; D. 35,2,68; D. 50,16,154) oraz G. 3,125, PS. 4,6,3, a także Plin. Paneg. 37, Cass. Dio 60,25, Cass. Dio 72,9. Zob. także: W. Litewski, *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, Kraków 1998, s. 156; *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986, s. 93.

⁷ Na temat genezy tego podatku zob. M. Kuryłowicz, *op. cit.*, s. 221; G.I. Luzzato, *op. cit.*, s. 811; G. Wesener, *op. cit.*, s. 2472. Analogii do rzymskiej *vicesima hereditatum* można dopatrywać się w podatku od spadków płaconym w ptolemejskim Egipcie. Zob. C. Kunderewicz, *Historyczny rozwój odpowiedzialności urzędników w ptolemejskim, rzymskim i bizantyjskim Egipcie*, [w:] *Studia z rzymskiego prawa administracyjnego*, Łódź 1991, s. 15 i n.; S. LeRoy Wallace, *Taxation in Egypt from Augustus to Diocletian*, New York 1969, s. 234.

⁸ O *portorium* zob. A. Pikulska-Radomska, *Portorium w Italii epoki republikańskiej*, „Studia Historycznoprawne. Prawo” 2008, t. 305, s. 263–270; *eadem*, *Uwagi o rzymskim fiskalizmie epoki wczesnego cesarstwa*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2012, t. 10, DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2012.002>, s. 37–49; *eadem*, *Fiscus non erubescit. O niektórych italskich podatkach rzymskiego pryncypatu*, Łódź 2013; B. Sitek, *O finansach prowincjonalnych. Studia nad finansami publicznymi municipium Irni. Kontrola i odpowiedzialność za zarządzanie środkami publicznymi*, „Studia Historycznoprawne. Prawo” 2008, t. 305, s. 359–368.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

W księdze pierwszej Digestów Justyniańskich kompilatorzy umieścili fragment autorstwa Pomponiusza, który opisując jurystę Aulusa Ofiliusza, pisał, że będąc przyjacielem Juliusza Cezara, pozostawił liczne księgi prawa i on pierwszy napisał o ustawach o podatku pięcioprocentowym. Fragment ten może wskazywać nie tylko na to, że Juliusz Cezar planował wprowadzenie takiego podatku, lecz także na to, że za jego czasów podatek spadkowy istniał. Trudno bowiem przyjąć, że Aulus Ofiliusz jako pierwszy pisał o *vicesimae manumissionem*, skoro taki pięcioprocentowy podatek od wyzwoleń funkcjonował od 357 r. p.n.e. Z drugiej strony nie zachowały się żadne źródła, które wskazywałyby na istnienie podatku spadkowego w tym okresie. Wydaje się, że występuje pomyłka w tekście – zamiast *de legibus vicesimae primus conscribit* powinno być *de legibus XX libros conscribit*⁹. Komentarze Aulusa Ofiliusza do ustaw stanowiły część planu kodyfikacyjnego Cezara, w tym w odniesieniu do podatku spadkowego¹⁰.

Natomiast pozycja princepsa zagwarantowała Augustowi Oktawianowi realizację pomysłu odnośnie do wprowadzenia podatku od spadków i zapisów oraz zapewniła trwałość dochodowej dla skarbu państwa regulacji, mimo że w 13 r. n.e. nastąpiło na terytorium Rzymu kolejne przesilenie polityczne i senatorowie chcieli uchylecia podatku spadkowego. Jak podaje Kasjusz Dion, senatorowie woleli płacić każdy inny podatek niż 5% od dziedziczenia:

Cass. Dio 56,28 [6]: *καταμαθὼν δὲ ἐξ αὐτῶν πάντα μᾶλλον ἢ ἐκεῖνο ἐτοίμους σφᾶζόμεναι ὄντας, ἐπὶ τε τοὺς ἀγροὺς καὶ ἐπὶ τὰς οἰκίας τὴν συντέλειαν ἠγάγε, καὶ παραχρῆμα μὴδὲν εἰπὼν, μὴθ' ὅσον μὴθ' ὅπως αὐτόδωσουςιν, ἔπεμψεν ἄλλους ἄλλη τὰ τε τῶν ιδιωτῶν καὶ 1 τὰ τῶν πόλεων κτήματα ἀπογραφομένους, ἵν' ὡς καὶ μειζόνως ζημιωθησόμενοι δέισωσικαὶ τὴν εἰκοστὴν τελεῖν ἀνθέλωνται. ὃ καὶ ἐγένετο*¹¹.

Zrezygnowali jednak z walki, kiedy August zagroził, że wprowadzi dla obywateli rzymskich podatek od majątku (*tributum*) oraz wysłał urzędników do sporządzenia listy senatorskich posiadłości i nieruchomości gruntowych. Z tego powodu senatorowie zgodzili się na utrzymanie podatku spadkowego.

Wpływy uzyskane z podatku od spadków i zapisów już od Augusta były przeznaczane na rzecz *aerarium militare*¹², tj. specjalnego skarbu przeznaczonego na potrzeby wojska. Ten specjalny fundusz dla finansowania weteranów, oprócz wkładu wstępnego w wysokości 70 mln sesterców z majątku Augusta¹³, miał być w przyszłości zasilany wpływami z dwóch nowych podatków, czyli od sprzedaży publicznej w wysokości 1% wartości zbywanych przedmiotów (*centesima rerum venalium*) oraz właśnie podatku spadkowego (*vicesima here-*

⁹ G. Blicharz, *Udział państwa w spadku. Rzymska myśl prawna w perspektywie prawnoporównawczej*, Kraków 2016, s. 44 i n.

¹⁰ E. Polay, *Der Kodifizierungsplan des Julius Caesar*, „IURA“ 1965, Bd. 16, s. 48.

¹¹ L. Cassius Dio Cocceianus, *Ρωμαϊκὴ ἱστορία (Historiae romanae)*, ks. 56, rozdz. 28,6, za: *Dio's Roman History. Cassius Dio Cocceianus*, eds. E. Cary, H.B. Foster, Vol. 7, London–New York 1955, s. 64.

¹² Na temat utworzonego przez Augusta w 6 r. n.e. *aerarium militare* zob. Res Geste Divi Augusti 17; M. Cary, H. Scullard, *Dzieje Rzymu*, Warszawa 1992, s. 59; A. Ziółkowski, *Historia Rzymu*, Poznań 2004, s. 386 i n. (według autora skarb ten powstał w 5 r. n.e.); I. Žeber, *O pojęciu skarbu państwa w starożytnym Rzymie*, [w:] *Z dziejów skarbowości*, Wrocław 2009, s. 111; M. Corbier, *L'aerarium saturni et l'aerarium militare. Administration et prosopographie sénatoriale*, Rome 1974; R. Delmaire, *Largesses sacrées et res privata. L'aerarium impérial et son administration du IVe au VIe siècle*, Rome 1989; P. Fernández Uriel, *El Aerarium Militare*, “Espacio, Tiempo y Forma. Serie II, Historia Antigua” 2003, núm. 16, DOI: <https://doi.org/10.5944/etfii.16.2003.4416>, s. 197–213; *The Impact of the Roman Army (200 B.C. – A.D. 476). Economic, Social, Political, Religious and Cultural Aspects*, eds. L. de Blois, E. Lo Cascio, Vol. 6, Boston 2007.

¹³ Res Geste Divi Augusti 17.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

ditatum). Skarb ten oddany był w zarząd *praefecti aerarii militaris*, którzy często byli wybierani z grona byłych pretorów (*praerores aerarii*)¹⁴.

Wprowadzenie podatku spadkowego zawsze wymagało uzasadnienia i było rozwiązaniem, które powodowało konflikt polityczny. Wcześniejsze republikańskie podatki miały charakter jednorazowy i były traktowane jako pożyczki udzielane przez obywateli państwu. Co do zasady bowiem obywatele rzymscy byli wolni od podatków, a ich nakładanie uznawano za naruszenie ich pozycji. Jednakże wraz z powstaniem Cesarstwa pojawiły się stałe podatki dla obywateli, w tym podatek spadkowy. Co więcej, miał on być ściągany bez względu na to, gdzie Rzymianie aktualnie się znajdowali, ponieważ w okresie Cesarstwa ważniejsza była skuteczność i użyteczność danego rozwiązania prawnego dla państwa. Być może wobec rozrastających się kosztów utrzymania *imperium* był to najbardziej sprawiedliwy instrument, zapewniający stałe dochody do skarbcza wojskowego.

Szczegółową analizę podatku spadkowego utrudnia to, że w czasach Justyniana podatek ten nie istniał i do kodyfikacji justyniańskiej włączono niewiele źródeł odnoszących się do tego zagadnienia¹⁵. O podatku spadkowym wspomina m.in. Pliniusz Młodszy w Panegiryku (fragmenty 37–40)¹⁶.

Plin. Paneg. 37: *His Vicesima reperta est, tributum tolerabile et facile heredibus dumtaxat extraneis, domesticis grave.*

Podatek od spadków wynosił zatem jedną dwudziestą (czyli 5%) wartości majątku odziedziczonego lub otrzymanego w drodze zapisu. Ponadto *lex Julia de vicesima hereditatum* nie przewidywała kwoty wolnej od podatku, natomiast spod jej działania zostały wyłączone spadki nieznacznej wartości:

Plin. Paneg. 40: *Carebit onere vicesimae parva et exilis hereditas: et si ita gratus heres volet, tota sepulcro, tota funeri serviet. Nemo observator, nemo castigator adsistet. Cuicumque modica pecunia ex hereditate alicuius obvenierit, securus habeat quietusque possideat. Ea lex Vicesimae dicta est, ut ad periculum eius perveniri, nisi opibus, non possit.*

Według Pliniusza podatkiem spadkowym nie zostały objęte spadki i zapisy o niewielkiej wartości, prawdopodobnie mniejsze niż 100 tys. sesterców¹⁷. Ponadto wolne od *vicesima hereditatum* były spadki odziedziczone po najbliższych krewnych, z tym że ustawa dokładnie nie precyzowała, o jakim stopniu pokrewieństwa:

¹⁴ Zob. Svetonius, Augustus, 36; Tacitus, Annales, 13,29; R.S. Rogers, *The Roman Emptores as Heirs and Legatees*, "Transactions and Proceedings of the American Philological Association" 1947, Vol. 78, DOI: <https://doi.org/10.2307/283490>, s. 140–158.

¹⁵ Miejsce *vicesima hereditatum* zajął najprawdopodobniej od czasów Dioklecjana podatek od nieruchomości. Zob. Suetonius de Caesaribus 39,31.

¹⁶ O *vicesima hereditatum* mowa jest także w następujących fragmentach źródłowych: D. 1,2,2,44 (Pomponius); *Instytucje* Gaiusa (Gai. 3,125); *Kodeks Justyniański* (C. 6,3,33 z 531); *Sentencje* Paulusa (PS. 4,6,1; 4,6,3). Ponadto o *vicesima hereditatum* wspominają źródła nieprawnicze, np. Kasjusz Dion (55,25) oraz Liwiusz (41,29,54).

¹⁷ Taka kwota jest najczęściej podawana w literaturze. Są też opinie, że ta kwota wynosiła 200 tys. sesterców (A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953, s. 764). Pliniusz pisze, że wyłączeniu podlegała mała i nieznaczna część spadku. Szerzej zob. M. Kuryłowicz, *op. cit.*, s. 219.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

Plin. Paneg. 38: *Statim ergo muneri eius liberalitas tua adstruxit, ut, quemadmodum in patris filius, sic in hereditate filii pater esset immunis, nec eodem momento, quo pater esse desisset, hoc quoque amitteret, quod fuisset.*

Plin. Paneg. 39: *Nec vero contentus primum cognationis gradum abstulisse Vicesimae, secundum quoque exemit, cavitque, ut in sororis bonis frater, et contra, in fratris soror, utque avus, avia, in neptis nepotisque, et invicem illi, servarentur immunes.*

W pierwszym fragmencie Pliniusz wspomina wprawdzie o dziedziczeniu pomiędzy rodzicami i dziećmi, lecz wydaje się, że nie jest to określenie dość precyzyjne. W kolejnym fragmencie zaś dodaje, że podatek spadkowy został ograniczony nie tylko dla pierwszego stopnia pokrewieństwa, ponieważ spod działania *vicesima hereditatum* zostali wyłączeni również krewni drugiego stopnia, czyli brat, siostra, dziadek i babcia oraz wnuczka i wnuk. Prawdopodobnie z obowiązku płacenia *vicesima hereditatum* zwolnieni byli najbliżsi krewni kognacyjni (tzw. *decem personae*)¹⁸.

Początkowo podatek ten obciążał tylko obywateli rzymskich zamieszkałych w Rzymie, Italii i na prowincjach. W okresie pryncypatu zasięg podmiotów zobowiązanych do uiszczania *vicesima hereditatum* uległ poszerzeniu wskutek uzyskania obywatelstwa rzymskiego przez nowe grupy mieszkańców Imperium. Ponadto do tych podmiotów nie odnosiły się zwolnienia z tytułu pokrewieństwa, ponieważ obliczanie stopni pokrewieństwa stosowano tylko wobec dawnych obywateli rzymskich:

Plin. Paneg. 37: *Haec mansuetudo legis veteribus civibus servabatur: novi, seu per Latium in civitatem, seu beneficio principis venissent, nisi simul cognationis iura impetrassent, alienissimi habebantur, quibus coniunctissimi fuerant.*

Osoby, które w drodze przywilejów cesarskich uzyskały obywatelstwo rzymskie, mogły korzystać z ulg związanych z pokrewieństwem dopiero za cesarzy Nerwy i Trajana, z tym że kolejni cesarze cofnęli przywileje przyznane nowym obywatelom:

Plin. Paneg. 39: *His quoque, quibus per Latium civitas Romana patuisset, idem indulgit, omnibusque inter se cognationum iura commisit, simul et pariter, et more naturae; quae priores principes a singulis rogari gestiebant, non tam praestandi animo, quam negandi.*

Dla występowania tego podatku nie miało znaczenia, czy spadek (zapis) został nabyty w drodze dziedziczenia testamentowego czy też dziedziczenia beztestamentowego. Przy zapisach, które były obciążone *vicesima hereditatum*, niezależnie od spadku spadkodawca czasami zaznaczał, że zapis uwzględniony jest z podatkiem lub bez niego. Prawdopodobnie każdy spadkobierca (współspadkobierca) oraz każdy zapisobiorca płacił podatek osobno. Warto zaznaczyć, że spadkobierca odliczał od wartości spadku także koszty pogrzebu i przeciętnego

¹⁸ Por. I. 3,9,3: *[...] decem personis quas extraneo manumissori praeferebat (sunt autem decem personae hae: pater, mater, avus, avia, tam paterni quam materni, item filius, filia, nepos, neptis, tam ex filio quam ex filia, frater, soror, sive consanguinei sive uterini);* Coll. 16,9,3; G.I. Luzzato, *op. cit.*, s. 809; M. Kuryłowicz, *op. cit.*, s. 218; G. Wesener, *op. cit.*, s. 2472.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

nagrobka (*et si ita gratus heres volet, tota sepulcro, tota funeri serviet*), co pośrednio mogło wpływać na wysokość zapisów, biorąc pod uwagę także kwartę falcydyjską¹⁹.

Poza tym od cesarza Hadriana nastąpiło przyspieszenie zapłaty *vicesima hereditatum*, ponieważ zmieniono zasady otwarcia testamentu, które następowało we właściwym urzędzie podatkowym (*statio vicesimae*):

Pauli Sent. 3,5,14: *Sive falsum sive ruptum sive irritum dicatur esse testamentum, salva eorum disceptatione scriptus heres iure in possessionem mitti desiderat.*

Pauli Sent. 3,5,18: *In possessionem earum rerum, quas mortis tempore testator non possedit, heres scriptus, priusquam iure ordinario experiatur, improbe mitti desiderat.*

Na mocy edyktu Hadriana dla przyspieszenia zapłaty podatku spadkowego spadkobierca był wprowadzany w posiadanie majątku spadkowego (*in possessionem mitti*), o ile testament był ważny, nawet jeśli został on później zakwestionowany w postępowaniu przeciwtestamentowym²⁰. Hadrian uznał bowiem podatek spadkowy jako przydatny instrument zapewnienia stałych i wysokich wpływów do kasy państwowej. Dlatego osoba ustanowiona dziedzicem mogła objąć *possessio* spadku tuż po zapłaceniu podatku.

Co więcej, roszczenie o zapłatę *vicesima hereditatum* było traktowane jako uprzywilejowane:

Pauli Sent. 5,12,10: *Privilegium fisci est inter omnes creditores primum locum retinere.*

Paulus podaje, że fiskus korzystał z przywileju (*privilegium fisci*), na mocy którego jego wierzytelności miały pierwszeństwo w postępowaniu egzekucyjnym przed innymi wierzycielami²¹.

Z kolei cesarz Karakala podniósł wysokość podatku od spadków i zapisów do 10% wartości majątku odziedziczonego, a wydając w 212 r. *Constitutio Antoniniana*, nadał wszystkim wolnym mieszkańcom Imperium obywatelstwo rzymskie i zwiększył krąg podmiotów obciążonych *vicesima hereditatum*²². Cesarz ten był znany z wysiłków na rzecz zyskania nowych dochodów i wprowadzenia zmian w systemie monetarnym. Oprócz tego zainteresowanie tym podatkiem w początkach kryzysu, jaki dotknął Cesarstwo w III w., potwierdza jego budżetową przydatność. Podatek powrócił do wcześniejszej wysokości (5%) oraz wyłączeń obowiązujących za panowania Macrinusa²³.

W prawie justyniańskim podatek spadkowy został zniesiony, lecz przepisy dotyczące otwarcia testamentu odnośnie do testamentów prywatnych zostały zachowane przez Justyniana:

¹⁹ Zob. Plin. Paneg. 40. Por. D. 11,7,37 pr. – 1 Macer.; M. Kuryłowicz, *op. cit.*, s. 219; R. Świrgoń-Skok, *op. cit.*, s. 243–253; G. Wesener, *op. cit.*, s. 2475.

²⁰ Przepis ten został zniesiony przez Justyniana w C. 6,33,3.

²¹ Por. M. Kaser, *Das Römische Privatrecht*, Bd. 1, München 1971, s. 734.

²² Na temat *Constitutio Antoniniana* zob. M. Jaczynowska, *Historia starożytnego Rzymu*, Warszawa 1986, s. 313; *eadem*, *Dzieje Imperium Romanum*, Warszawa 1996, s. 337 i n.

²³ Zob. Plin. Paneg. 38; Coll. 16,9,3; Cass. Dio. 77,9–78,12. Por. M. Kuryłowicz, *op. cit.*, s. 218; G. Wesener, *op. cit.*, s. 2472.

C. 6,33,3: *Imperator Justinianus: [...] quia et vicesima hereditatis a nostra recessit re publica [...]*.

W swojej konstytucji Justynian pisze o *vicesima hereditatum* jako o podatku już nie obowiązującym. Prawdopodobnie podatek ten został zniesiony przez cesarzy Dioklecjana i Konstantyna w ramach przeprowadzonych reform finansowych²⁴.

III.

Następną regulacją prawną rzymskiego systemu spadkowego oraz podatkowego, pozostającą w związku z zabezpieczeniem wpływów do kasy państwowej m.in. na potrzeby prowadzonych walk, były postanowienia dotyczące *caducum*²⁵. Jak wspomniałam, za Augusta nastąpiła zmiana w systemie opodatkowania obywateli, podatki pobierano w sposób stały, na potrzeby weteranów i wojska powstał specjalny skarb *aerarium militariae*, a instytucja kaduka miała zwiększać przychody do tego skarbcza.

Pojęcie *caducum* łączone jest w doktrynie prawa rzymskiego z osobą pierwszego princepsa. August wprowadził tę instytucję w tzw. ustawach małżeńskich (inaczej *lex Iulia et Papia, lex caducaria* albo *lex Iulia caducaria*)²⁶, tj. *lex Iulia de maritandis oridiniibus* z 9 r. n.e. oraz *lex Papia Poppea* z 9 r. n.e. Na podstawie tych ustaw August wprowadził ograniczenia w nabywaniu spadków przez osoby bezzenne lub bezdzietne, wykorzystując w tym celu pojęcie *capacitas*, czyli zdolności dziedziczenia. W zachowanym materiale źródłowym najstarszym przekazem odnoszącym się do wspomnianej regulacji są teksty z *Instytucji* Gaiusa:

G. 2,111: *Caelibes quoque, qui lege Iulia hereditates legataque capere uetantur, item orbi, id est qui liberos non habent, quos lex [. . . . fol. deperd., vv. 21 exceptis frustulis paucis legi nequeunt]*.

G. 2,286: *Caelibes quoque, qui per legem Iuliam hereditates legataque capere prohibentur, olim fideicommissa videbantur capere posse*.

G. 2,286a: *Item orbi, qui per legem Papiam ob id, quod liberos non habent, dimidias partes hereditatum legatorumque perdunt, olim solida fideicommissa videbantur capere posse. sed postea senatus consulto Pegasiano proinde fideicommissa quoque ac legata hereditatesque capere posse prohibiti sunt; eaque translata sunt ad eos, qui in eo testamento liberos habent, aut si nulli liberos habebunt, ad populum, sicuti iuris est in legatis et in hereditatibus, quae eadem aut simili ex causa caduca fiunt*.

W pierwszym z analizowanych fragmentów Gaius pisze o *caduca* przy omawianiu zdolności dziedziczenia bezzennych i bezdzietnych w kontekście testamentu żołnierskiego. Kolejne dwa urywki dotyczą zapisów powierniczych i ich porównania z zapisami prawa cywilnego. W cytowanych passusach (G. 2,286a) Gaius nie używa wprawdzie sformułowania

²⁴ M. Cary, H. Scullard, *op. cit.*, s. 390 i n.

²⁵ P. Voci, *Diritto ereditario romano*, Milano 1960, s. 59; B. Biondi, *Successione testamentaria e donazioni*, Milano 1943, s. 143; G. Blicharz, *op. cit.*, s. 271 i n.

²⁶ E. Bund, *Erbrechtliche Geldquellen römischer Kaiser*, [w:] *Festschrift für F. Wieacker zum 70. Geburtstag*, Hrsg. O. Behrends, M. Diesselhorst, H. Lange, D. Liebs, J.G. Wolf, Ch. Wollschläger, Göttingen 1978, s. 59 i n.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

aerarium populi romani, a jedynie pisze *ad populum*, jednak badacze tematu podkreślają, że termin ten należy rozumieć jako skarb państwa, określane następnie terminem *fiscus*²⁷.

Według przekazów źródłowych spadek zostawiony bezżennym, którzy tracili *capacitas*, na podstawie *lex Iulia* był przekazywany (*translata sunt*) albo innym powołanym w testamencie, którzy mieli dzieci, albo *ad populum*, chyba że w ciągu 100 dni wstąpili w związek małżeński. Jeśli wszyscy powołani w testamencie byli *caelibes*, wówczas spadek jako kaduk otrzymywali legatariusze, którzy spełniali wymóg posiadania dzieci. W przypadku gdy nikt ze spadkobierców i legatariuszy nie spełniał wymogu posiadania potomstwa, wówczas spadek należał się skarbowi państwa. Kary za celibat wykluczało jednak tylko małżeństwo ważne *iure civili* (*iustae nuptiae*) oraz zgodne z zasadami zawartymi w *lex Iuliae et Papiae Poppaeae*. Na równi z małżeństwem stały zaręczyny (*sponsalia*), pod warunkiem zawarcia małżeństwa w ciągu dwóch lat. Kobiety były wolne od kar za celibat przez czas *vacationis*, tj. zgodnie z *lex Iulia* po śmierci męża przez rok, po rozwiązaniu małżeństwa – przez sześć miesięcy, a według *lex Papia* w pierwszym przypadku przez dwa lata, w drugim zaś przez rok i sześć miesięcy.

Natomiast bezdzietni (*orbi*) oraz kobiety podczas *vacatio*, zgodnie z *lex Papia*, mieli zdolność do dziedziczenia tylko połowy spadku, chyba że w ciągu 100 dni otrzymały wymaganą ilość dzieci. Dla mężczyzny wystarczało jedno dziecko, a kobieta powinna ich mieć co najmniej troje, wyzwolenica zaś co najmniej czworo. Dzieci powinny być ślubne, z małżeństwa niezakazanego *lege Iulia et Papia Poppaea*. Pierwotnie uwalniała mężczyzn od kary za bezdzietność także *adoptio*, lecz postanowienie to uchylilo *senatus consultum Memmianum* z czasów Nerona. Reszta takiego spadku należała się państwu zgodnie z prawem kaduka, o ile inni powołani w testamencie nie spełnili wymogu posiadania potomstwa.

Doktryna związana z *ius caducum* już od czasów Augusta wprowadzała kategorie spadków i legatów, które były *ex causa caduca*. Zaliczyć tutaj można małżonków we wzajemnym do siebie stosunku, ponieważ ich *capacitas* była odmiennie określona. W chwili śmierci jednego małżonka, drugi stawał się wprawdzie *caelebs*, ale tylko w odniesieniu do spadku po osobie trzeciej, natomiast w stopniu ograniczonym przysługiwał mu spadek po zmarłym małżonku, w szczególności małżonek bezdzietny z tytułu związku małżeńskiego mógł otrzymać dziesiątą część całego spadku zmarłego małżonka oraz miał prawo użytkowania jednej trzeciej.

Ponadto istniała kategoria osób, które były z różnych przyczyn w ogóle wyjęte spod działania przepisów wyżej wspomnianych ustaw – jako *solidi capacitas* mogły nabywać w całości to, co im spadkodawca pozostawił pomimo pozostawania bezżennymi lub bezdzietnymi. Do tej grupy osób należały m.in. osoby, które ze względu na wiek²⁸ albo niemoc fizyczną (*spadones*) bądź nieobecność męża *rei publicae causa* i po jego powrocie przez rok jeden. Poza tym krewni kognacyjni spadkodawcy do szóstego stopnia, a z siódmego *natus vel nata ex sobrino sobrinave*, a także dziedzic powołany do spadku niewypłacalnego, ponieważ

²⁷ Por. B. Biondi, *op. cit.*, s. 145–146.

²⁸ Z powodu wieku wolni byli od kar za celibat i bezdzietność: mężczyzna niżej 25, wyżej 60, kobieta poniżej 20, powyżej 50 lat. Później postanowiło jednak *senatum Pernicianum*, iż spod obowiązki ustawy mają być wyjęte osoby do 60. roku, kobieta do 50 lat swego życia, które ani nie wstąpiły w związki małżeńskie, ani nie miały dzieci. To zmieniło *senatus Olaudianum*, ponieważ uwolniło od kar za celibat mężczyznę 60-letniego, który pojął za żonę kobietę niżej lat 50; odwrotnie kobieta powyżej 50 lat, która wyszła za mąż za mężczyznę poniżej lat 60, nie nabywała przez to *capacitatem*.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

właściwie nic nie otrzymywał. Z tego samego powodu również każdy, kto był zobowiązany do wydania spadku osobie trzeciej jako fideikomis.

Kluczowym zagadnieniem przy analizie problematyki *caducum* jest rozstrzygnięcie, czy te postanowienia miały zastosowanie tylko w dziedziczeniu testamentowym czy też obejmowało ono także powołanie do spadku na podstawie ustawy. Pomocna może być tutaj konstytucja Justyniana z 534 r., chociaż sama instytucja nie obowiązuje w prawie justyniańskim:

C. 6,51,1,14 (*Imperator Justinianus*): *Haec autem omnia locum habere censemus tam in testamentis sive scriptis sive sine scriptis habitis quam in codicillis et omni ultimo elogio vel si quid ab intestato fuerit derelictum nec non in mortis causa donationibus.*

Wydaje się, że postanowienia odnoszące się do *caducum* miały zastosowanie zarówno przy dziedziczeniu testamentowym, jak i przy dziedziczeniu beztestamentowym.

Powstał cały system *delatores*²⁹, czyli informatorów, którzy powiadamiając o *caducum*, otrzymywali w nagrodę połowę wartości zgłoszonego majątku. Miało to na celu zmniejszenie kosztów administracyjnych związanych z egzekwowaniem takich spadków oraz zwiększało skuteczność regulacji. Takie rozwiązanie wywołało oczywiście wielki sprzeciw społeczny. Pisał o tym m.in. Tacyt w swoich *Rocznikach*:

Tac. Ann. 3,28: *Acriora ex eo vincla, inditi custodes et lege Papia Poppaea praemiis inducti ut, si a privilegiis parentum cessaretur, velut parens omnium populus vacantia teneret. sed altius penetrabat urbemque et Italiam et quod usquam civium corripuerant, multorumque excisi status.*

Ponadto starano się ograniczać nadużycia ze strony *delatores*:

D. 49,14,15,3 (*Mauricius*): *Senatus hadriani temporibus censuit, cum quis se ad aerarium detulerit, quod capere non potuerit, ut totum in aerarium colligatur et ex eo pars dimidia sibi secundum beneficium divi Traiani restitatur.*

Cesarz Trajan ustanowił przywilej dla spadkobierców lub zapisobierców niespełniających przesłanek do nabycia spadku, aby mogli to sami zgłosić i w ten sposób zatrzymać połowę zgłoszonego spadku. Przywilej ten został potwierdzony także przez Hadriana. Poza tym, jak przekazuje Swetoniusz, Neron zmniejszył nagrodę za zgłoszenie kaduka do jednej czwartej wartości majątku. Od czasów Trajana i Hadriana większą uwagę zwracano na to, żeby samemu zawiadamiać o *incapacitas*, niż na działalność informatorów³⁰. Zresztą regulacje odnośnie do *delatores* stały się przedmiotem cesarskich konstytucji, gdyż chciano ograniczyć nadużycia ze strony informatorów, którzy chcieli się wzbogacić na cudzej stracie.

Prawo kaduka, tak jak podatek spadkowy, zostało zniesione przez Justyniana:

²⁹ Zob. P. Cerami, *Accusatores populares, delatores, indices. Tipologia dei collaboratori di giustizia nell'antica Roma*, "Annali Palermo" 1998, n. 45, s. 119–143.

³⁰ D. 49,14,13 (*Paulus libro septimo ad legem Iuliam et Papiam*); Swetonius, Neron, 10: *Praemia delatorum Papiae legis ad quartas redegit.*

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

C. 6,51,1 pr. – 1: (*Imperator Justinianus*): *Et nomen et materiam caducorum ex bellis ortam et auctam civilibus, quae in se populus romanus movebat, necessarium duximus, patres conscripti, in pacificis nostri imperii temporibus ab orbe romano recludere, ut, quod belli calamitas introduxit, hoc pacis lenitas sopiret. Et quemadmodum in multis capitulis lex papia ab anterioribus principibus emendata fuit et per desuetudinem abolita, ita et a nobis circa caducorum observationem invidiosum suum amittat vigorem, qui et ipsis prudentissimis viris displicuit, multas invenientibus vias, per quas caducum ne fieret.*

W analizowanej konstytucji Justynian wyraźnie wskazuje, że prawo kaduka, które pojawiło się w okresie wzmożonych wojen, w czasach pokoju stało się bezzasadne. Podniósł też, że *lex Papia* już przez wcześniejszych cesarzy była zmieniana, a obecnie przez brak stosowania została uchylona. Na pierwszy plan wysuwa się zatem związek pomiędzy pojawieniem się regulacji dotyczących kaduków a wojnami. Państwo rzymskie było coraz bardziej zainteresowane szybszym przejmowaniem spadków bezdziedzicznych, gdy potrzebne były fundusze na wojsko i prowadzenie wojen. Według omawianej konstytucji to wojny domowe przyczyniły się do częstszego przejmowania spadków przez państwo. Z kolei za czasów Justyniana kwestia finansowania żołnierzy nie była najważniejszym problemem Cesarstwa, dlatego odpadła potrzeba istnienia dotychczasowych regulacji dotyczących *caducum*. Justynian wyraźnie przeciwstawił republikańskie wojny i *caducum* czasowi pokoju i ograniczeniom ze strony fiskusa za swoich czasów³¹.

Oczywiście na pierwszym miejscu wśród powodów uchwalenia ustaw małżeńskich (*lex Iulia de maritandis oridinibus* z 9 r. n.e. oraz *lex Papia Poppea* z 9 r. n.e.) przez Augusta należy umieścić kwestie zachęty do pozostawania w małżeństwie i posiadania potomstwa, co było bardzo korzystne dla gospodarki państwa, ale nie można pominąć szukania sposobów na zwiększenie przychodów skarbu państwa. Wydaje się, że podstawowym celem tych ustaw były jednak względy fiskalne. Ograniczenie zdolności dziedziczenia sprawiło bowiem, że spadek przypadł na rzecz innych osób powołanych w testamencie, które spełniały wymogi ustawowe, lecz także mógł stać się własnością państwa, które zdecydowanie szybciej mogło nabyć spadek niż kiedykolwiek wcześniej w prawie rzymskim.

IV.

Krótko podsumowując, można stwierdzić, że Oktawian August, wprowadzając zarówno podatek spadkowy, jak i instytucję kaduka, realizował pewną szerszą politykę prawną, w której państwo zostało powołane do uprzywilejowanego uczestnictwa w dziedziczeniu. Z jednej strony reżim *caducum* stanowił silną motywację do zawierania małżeństw i posiadania dzieci, z drugiej zaś cesarz oczekiwał przychodów do skarbu państwowego. Dochody, które miały zasilać *aerarium militariae* i być przeznaczone na potrzeby weteranów i wojska, wpływały z uchwalonej w 6 r. n.e. *vicesima hereditatis* oraz z ostatecznie uregulowanego trzy lata później prawa kaduka. W ten sposób państwo rzymskie, począwszy od Oktawiana Augusta, zyskiwało udział w dziedziczeniu po każdej osobie albo za pośrednictwem spadkobierców w postaci podatku, albo bezpośrednio przez przyjęcie spadku.

Widać w tych rozwiązaniach republikańskie podejście partycypacji państwa w majątku swoich obywateli. Uprawnienie państwa do podatków, danin publicznych czy przejmowa-

³¹ C. Tanta z 533 r.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

nia spadków były dopuszczalne tylko w sytuacjach nadzwyczajnych, z przeznaczeniem na konkretny cel, przede wszystkim na prowadzenie wojen.

BIBLIOGRAFIA

- Ankum H., *La femme mariée et la loi Falcidia*, « Labeo » 1984, vol. 30.
- Appian. *The Civil Wars*, ed. L. Mendelssohn, Leipzig 1879.
- Appian z Aleksandrii, *Historia rzymska*, przeł. L. Piotrowicz, t. 1–3, Wrocław 2004.
- Appian z Aleksandrii, *Historia rzymska*, t. 2, przeł. L. Piotrowicz, Warszawa 1957.
- Appian z Aleksandrii, *Historia rzymska. Księgi I–XII*, przeł. L. Piotrowicz, Wrocław 1957.
- Appien, *Histoire romaine livre VII. Le livre la Hannibal*, texte établi et traduit par D. Gaillard, Paris 1998.
- Appien, *Histoire romaine livre XI. Le livre syriaque*, texte établi et traduit par P. Goukowsky, Paris 2007.
- Berger A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1953.
- Biondi B., *Successione testamentaria e donazioni*, Milano 1943.
- Blicharz G., *Udział państwa w spadku. Rzymska myśl prawna w perspektywie prawnoporównawczej*, Kraków 2016.
- Bonifacio F., *In tema di lex Falcidia*, “IURA” 1952, t. 3.
- Bradley K.R., *The vicesima hereditas. Its History and Significance*, “Klio” 1984, Vol. 66(66), DOI: <https://doi.org/10.1524/klio.1984.66.66.175>.
- Bund E., *Erbrechtliche Geldquellen römischer Kaiser*, [w:] *Festschrift für F. Wieacker zum 70. Geburtstag*, Hrsg. O. Behrends, M. Diesselhorst, H. Lange, D. Liebs, J.G. Wolf, Ch. Wollschläger, Göttingen 1978.
- Cagnat R., *Vicesima hereditatum*, [w:] *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, éd. Ch. Daremberg, E. Saglio (DS), vol. 5.
- Cary M., Scullard H., *Dzieje Rzymu*, Warszawa 1992.
- Cerami P., *Accusatores populares, delatores, indices. Tipologia dei collaboratori di giustizia nell'antica Roma*, “Annali Palermo” 1998, n. 45.
- Corbier M., *L'aerarium saturni et l'aerarium militare. Administration et prosopographie sénatoriale*, Rome 1974.
- De La Rosa Diaz P., *Algunos aspectos de la lex Falcidia*, [w:] *Estudios en homenaje al Prof. F. Hernandez-Tejero*, t. 2, Madrid 1994.
- Delmaire R., *Largesses sacrées et res privata. L'aerarium impérial et son administration du IVe au VIe siècle*, Rome 1989.
- Dio's Roman History. Cassius Dio Cocceianus*, eds. E. Cary, H.B. Foster, Vol. 7, London–New York 1955.
- Fernández Uriel P., *El Aerarium Militare*, “Espacio, Tiempo y Forma. Serie II, Historia Antigua” 2003, núm. 16, DOI: <https://doi.org/10.5944/etfii.16.2003.4416>.
- Franciosi G., *Lex Falcidia, SC Pegasianum e disposizioni a scopo di culto*, [w:] *Studi Donatuti*, t. 1, Milano 1973.
- Günther S., *Die Einführung der römischen Erbschaftssteuer (vicesima hereditatum)*, „Münstersche Beiträge zur Antiken Handelsgeschichte“ 2005, Bd. 24(1).
- Jaczynowska M., *Dzieje Imperium Romanum*, Warszawa 1996.
- Jaczynowska M., *Historia starożytnego Rzymu*, Warszawa 1986.
- Kaser M., *Das Römische Privatrecht*, Bd. 1, München 1971.
- Klinkowski J., *Nowotestamentalny obraz celników na tle systemu finansowego Judei i imperium rzymskiego*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne” 2007, nr 2.
- Kunderewicz C., *Historyczny rozwój odpowiedzialności urzędników w ptolomejskim, rzymskim i bizantyjskim Egipcie*, [w:] *Studia z rzymskiego prawa administracyjnego*, Łódź 1991.
- Kuryłowicz M., *Vicesima hereditatum. Z historii podatku od spadków*, [w:] *W kręgu prawa podatkowego i finansów publicznych. Księga dedykowana Prof. C. Kosikowskiemu w 40-lecie pracy naukowej*, red. H. Dzwonkowski, Lublin 2005.
- LeRoy Wallace S., *Taxation in Egypt from Augustus to Diocletian*, New York 1969.
- Litewski W., *Słownik encyklopedyczny prawa rzymskiego*, Kraków 1998.
- Luzzato G.I., *Vicesima hereditatum et manumissionum*, [w:] *Novissimo Digesto Italiano*, t. 20, Torino 1975.
- Mannino V., *Cervidio Scevola e l'applicazione della Falcidia ai legati fra loro connessi*, “BIDR” 1981, t. 84.
- Pikulska-Radomska A., *Fiscus non erubescit. O niektórych italskich podatkach rzymskiego pryncypatu*, Łódź 2013.
- Pikulska-Radomska A., *Portorium w Italii epoki republikańskiej*, „Studia Historycznoprawne. Prawo” 2008, t. 305.
- Pikulska-Radomska A., *Uwagi o rzymskim fiskalizmie epoki wczesnego cesarstwa*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2012, t. 10, DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/SIT.2012.002>.

Uwaga! Artykuł został opublikowany w dwóch wersjach językowych – podstawą do cytowań jest wersja angielska

- Poisnel Ch., *Recherches sur l'abolition de la vicesima hereditatum*, « Mélanges d'archéologie et d'histoire » 1883, vol. 3, DOI: <https://doi.org/10.3406/mefr.1883.6445>.
- Polay E., *Der Kodifizierungsplan des Julius Caesar*, „IURA“ 1965, Bd. 16.
- Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, red. W. Wołodkiewicz, Warszawa 1986.
- Rodriguez Alvarez L., *Notas en torno a la lex Julia de vicesima hereditatum*, <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2035536.pdf> [dostęp: 10.10.2019].
- Rogers R.S., *The Roman Emptores as Heirs and Legatees*, “Transactions and Proceedings of the American Philological Association” 1947, Vol. 78, DOI: <https://doi.org/10.2307/283490>.
- Rotondi G., *Leges publicae populi Romani. Elenco cronologico con una introduzione sull'attivita legislativa dei comizi romani*, Milano 1912.
- Schwarz F., *Die Rechtswirkungen der lex Falcidia*, „ZSS“ 1943, Bd. 63(1), DOI: <https://doi.org/10.7767/zrgra.1943.63.1.314>.
- Schwarz F., *War die lex Falcidia eine lex perfecta*, „SDHI“ 1951, Bd. 17.
- Sitek B., *O finansach prowincjonalnych. Studia nad finansami publicznymi municypium Irni. Kontrola i odpowiedzialność za zarządzanie środkami publicznymi*, „Studia Historycznoprawne. Prawo” 2008, t. 305.
- Stein P., *Lex Falcidia*, „Ateneum” 1987, Vol. 65.
- Świrgoń-Skok R., *Organizacja służb skarbowych w sprawach podatku od spadków w państwie rzymskim*, „Studia Prawnoustrojowe” 2010, nr 12.
- The Impact of the Roman Army (200 B.C. – A.D. 476). Economic, Social, Political, Religious and Cultural Aspects*, eds. L. de Blois, E. Lo Cascio, Vol. 6, Boston 2007.
- Vigié M., *Etudes sur les impots indirects. Vicesima libertatis. Vicesima hereditatis*, Paris 1883.
- Voci P., *Diritto ereditario romano*, Milano 1960.
- Wacke A., *Die Rechtswirkungen der lex Falcidia*, [w:] *Studien Kaser*, Berlin 1973.
- Wesel U., *Über den Zusammenhang der lex Furia, Voconia und Falcidia*, „ZSS“ 1964, Bd. 81(1), DOI: <https://doi.org/10.7767/zrgra.1964.81.1.308>.
- Wesener G., *Vicesima hereditatum*, [w:] *Realencyclopädie der classischen Allerlumswissenschaft*, Bd. 8A, Stuttgart 1958.
- Ziółkowski A., *Historia powszechna. Starożytność*, Warszawa 2012.
- Ziółkowski A., *Historia Rzymu*, Poznań 2004.
- Żeber I., *O pojęciu skarbu państwa w starożytnym Rzymie*, [w:] *Z dziejów skarbowości*, Wrocław 2009.